

Grafelijke netwerken en oorkonden. Schriftelijke communicatie tussen vorst en onderdanen in Henegouwen, 1280-1345

door

Valeria VAN CAMP¹

Résumé

Le présent article à pour but de distinguer les personnes qui étaient les plus liées aux comtes de Hainaut (1280-1345), en examinant trois réseaux repérables dans les chartes. Qui sont les personnes et les institutions qui s'adressaient aux comtes, et qui étaient les destinataires des chartes comtales? Quelles personnes sont nommées dans les chartes et quel était leur rôle?

On a pu constater que les personnes qui étaient les plus proches au comte, reviennent dans plusieurs réseaux. Ce sont surtout des nobles, mais aussi des clercs au service du comte.

INLEIDING

Kort geschetst bestaan netwerken uit relaties tussen meerdere mensen, waarbij we de persoon die een centrale rol vervult, de spilfiguur noemen.² In de netwerken die centraal staan in dit artikel, vervullen de graven en de gravinnen deze spilfunctie.

De centrale vraag die we ons stellen is welke personen het dichtst bij de spilfiguren stonden. Het antwoord zullen we zoeken aan de hand van drie netwerken die we kunnen vinden door een onderzoek van de oorkonden gericht aan de graaf of uitgevaardigd in naam van de graaf of de gravin.

Voorstelling van de spilfiguren

In 1280 werd Jan van Avesnes graaf van Henegouwen en vanaf 1299 ook graaf van Holland en Zeeland en heer van Friesland. Hij was de zoon van de gelijknamige Jan van Avesnes en van Aleidis van Holland

¹ Met dank aan dr. J.W.J. Burgers en dra. J. Smit (UvA) en in het bijzonder prof. dr. Th. de Hemptinne (UGent) voor hun kritische vragen en bemerkingen.

² A. DE SWAAN, *De mensenmaatschappij. Een inleiding*, Amsterdam, 2001, p. 25-35.

en de kleinzoon van Margareta, gravin van Vlaanderen en Henegouwen (1244 - †1280). Graaf Jan was gehuwd met Philippa van Luxemburg die geregeld samen met haar echtgenoot genoemd wordt in oorkonden, maar die ook zelfstandig optrad als oorkonder.³

In september 1304 overleed Jan van Avesnes en werd hij opgevolgd door zijn zoon Willem I, of Willem III in Holland-Zeeland. Tijdens de eerste jaren van zijn bewind verbleef deze laatste meestal in de noordelijke gewesten en liet hij het bestuur van Henegouwen over aan zijn moeder, gravin-weduwe Philippa.⁴ Willem was getrouwd met Johanna van Valois, een nichtje van de Franse koning Filips IV en de zus van Filips VI.⁵ Willem I/III stierf in 1337 en werd door zijn zoon Willem II/IV opgevolgd. Deze Willem was gehuwd met Johanna, de latere hertogin van Brabant. Willem sneuvelde in 1345, waarmee er een einde kwam aan de dynastie der Avesnes. Hij werd opgevolgd door zijn zus Margareta, de echtgenote van keizer Lodewijk van Beieren.

Geografische afbakening

Hoewel Henegouwen, Holland en Zeeland door de graven van het Huis van Avesnes als geheel werden doorgegeven in erfenis en met elkaar verbonden zouden blijven tot in de 16de eeuw, kunnen we ons afvragen in hoeverre er een actieve politiek gevoerd werd door de Avesnes om de verschillende gebieden van de personele unie met elkaar te unificeren op politiek, cultureel en administratief vlak. Toen keizerin Margareta haar broer opvolgde in 1345 moest ze aan de Henegouwers zweren de eenheid van de vorstendommen te zullen bewaren.⁶ Anderzijds verweet de contemporaine Hollandse kroniekschrijver Wilhelmus Procurator Henegouwen dat het graaf Willem I/III te veel uit Holland weghaalde.⁷ Voorlopig zullen we deze vraag

³ Cfr. infra.

⁴ TH. VAN RIEMSDIJK, *De tresorie en kanselarij van de graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beijersche huis*, 's-Gravenhage, 1908, p. 93-94. L. DEVILLERS, Notice sur un cartulaire de la trésorerie des comtes de Hainaut, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* (= HKCG), 3e r. XII (1871), p. 435-436 (29 september 1305): "(...) avons mise et mettons en no liu, comme souverainne maintèneresse et gouverneresse dou pays et de le terre".

⁵ Zie voor de rol van Johanna van Valois in de mondelinge conflictbeheersing: A. MULDER-BAKKER, Met recht van spreken. Johanna van Valois, gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen (ca. 1297-1353), in: C. VAN IJL ed., *Het zaad der Middeleeuwen. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis. XVI*, Amsterdam, 1996, p. 37-56.

⁶ J.G. SMIT, *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late Middeleeuwen (Miscellanea Neerlandica, XII)*, Leuven, 1995, p. 114 en 502-503.

⁷ E.H.P. CORDFUNKE, Eén graaf, drie graafschappen, in: D.E.H. DE BOER, E.H.P. CORDFUNKE en H. SARFATIJ eds., *1299: één graaf, drie graafschappen. De vereniging van Holland, Zeeland en Henegouwen*, Hilversum, 2000, p. 11.

onbeantwoord laten en onze aandacht uitsluitend richten op de grafelijke entourage in Henegouwen.

Voorstelling van de netwerken

Door de studie van het oorkondemateriaal konden we drie netwerken onderscheiden met de graaf als spil. Het eerste netwerk wordt gevormd door de oorkonders en destinatarissen: wie richtte zich tot de graaf en wie ontving oorkonden van hem? Het tweede netwerk bestaat uit grafelijke vazallen die in de oorkonden genoemd worden, en tot het derde netwerk rekenen we hen die een rol speelden bij de totstandkoming van de grafelijke oorkonden.

1. HET EERSTE NETWERK: OORKONDERS EN DESTINATARISSEN

Van wie gingen de documenten uit die tot de graaf of gravin gericht werden, voor wie oorkondde de graaf of gravin? Om een antwoord te vinden op deze vragen werd een corpus aangelegd van 743 oorkonden, bestaande uit originelen en aangevuld met uitgegeven materiaal van niet meer voorhanden zijnde oorkonden. Van bijzondere waarde zijn drie grafelijke registers die de periode 1303-1308 bestrijken.⁸

Eerst hebben we de verschillende oorkonders en destinatarissen systematisch geordend volgens stand en status en de verschillende groepen met elkaar vergeleken. Daarbij hebben we een onderscheid gemaakt tussen clerus, adel, stadsbesturen, individuele stedelingen en dorpers en mensen in grafelijke dienst.⁹ Een speciale categorie bestaat uit een combinatie van mensen uit bovenstaande groepen, bijvoorbeeld wanneer de graaf zich tegelijk richtte tot een abdijs en een heer, of dat zij zich gezamenlijk tot de graaf wendden.

⁸ Gebruikte uitgaven: F. DE REIFFENBERG, *Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg*, deel 1, Bruxelles, 1844; deel 3, Bruxelles, 1874 door L. DEVILLERS; L. DEVILLERS, *Cartulaire des comtes de Hainaut de l'avènement de Guillaume II à la mort de Jacqueline de Bavière*, deel 1, Bruxelles, 1881. De drie registers zijn beschreven in de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* door E. GACHET, 2e r., IV (1852) en L. DEVILLERS, 3e r., VII (1865) en 3e r. XII (1871).

⁹ Voor een gelijkaardige opdeling van getuigen: W. PREVENIER, *De oorkonden der graaven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206). I.: Diplomatische inleiding*, Brussel, 1966, p. 416-430.

Gericht aan de graaf			Gegeven door de graaf		
	Aantal	%		Aantal	%
Adel	106	53,81	Clerus	131	23,82
Clerus	22	11,17	Adel	119	21,64
Gemengd	20	10,15	Stadsbesturen	103	18,73
Stedelingen	17	8,63	Ambtenaren	95	17,27
Stadsbestuur	16	8,12	Stedelingen	73	13,27
Ambtenaren	16	8,12	Gemengd	29	5,27
Totaal	197		Totaal	550	

Tabel 1: Overzicht van het aantal oorkonden gericht aan de graaf en gegeven door de graaf (1280-1345)

1.1 De oorkonders

Vergeleken met het aantal oorkonden op naam van de graaf, zijn er veel minder gegevens voorhanden om de oorkonden gericht aan de graaf te bestuderen. Op de oorkonden van de adel na, liggen de cijfers bovendien vrij dicht bij elkaar.

De graaf ontving de meeste oorkonden van de adel. Veelal gaat het om documenten waarin de oorkonder manschap doet aan de graaf.¹⁰ Daarnaast komen ook veel financiële zaken voor: de graaf heeft een lening terugbetaald of een schadevergoeding gegeven, wat door de oorkonder bevestigd wordt.¹¹ Een andere reden om een oorkonde op te stellen, zowel voor de adel als de abdijen en priorijen, is de verkoop van gronden en bossen aan de graaf.¹²

Financiële zaken, vooral met betrekking tot leningen, komen eveneens veelvuldig voor bij oorkonden op naam van de clericus en, uiteraard, bij de oorkonden van de lombarden. Ook in de steden zocht de graaf naar geld.¹³

¹⁰ Bv. ARCHIVES DE L'ÉTAT (verder A.É.), Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 187: oorkonde van Gauthier heer van Gammerages, waarin hij ligische trouw zweert aan graaf Jan (oktober 1289).

¹¹ Bv. L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 169: Godfried, heer van Naast, geeft graaf Willem kwijtschelding voor de lening die hij bij hem heeft aangegaan (26 mei 1327).

¹² Bv. L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 141-143: Verkoop van het kasteel en het dorp van Escaudoouvres door Jean de Fosseaux (23 maart 1324 n.s.).

¹³ A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 481 (juni 1313) en ARCHIVES DÉPARTEMENTALES DU NORD (verder A.D.N.), Lille, B1229, nr. 6507 (22 juli 1322): het stadsbestuur van Maubeuge bevestigt de terugbetaling door de graaf van zijn schulden.

1.2 De destinatarissen

Tot wie hebben Jan van Avesnes, zijn echtgenote Philippa, Willem I/III en Willem II/IV zich gericht?

Eerder hebben we al opgemerkt dat gravin Philippa officieel een prominente rol speelde in het bestuur van Henegouwen. Van de 176 oorkonden uit de jaren 1303-1308 gericht aan Henegouwers en Henegouwse instellingen, staan er 14 op haar naam alleen, de meerderheid vanaf 1306, en 7 op die van haar samen met haar man of zoon, de meerderheid vóór 1306. Hoewel graaf Willem tot 1308 meestal in Holland-Zeeland verbleef, stond de meerderheid van de oorkonden voor Henegouwse destinatarissen toch op zijn naam. Zo bijvoorbeeld in 1308: van de 51 oorkonden waren er slechts 6 op naam van zijn moeder gravin Philippa alleen.

De clerus ontving de meeste oorkonden. De graaf bevestigde bezittingen van abdijen en priorijen. In instellingen die onder zijn bescherming stonden, vulde hij vacante plaatsen in.¹⁴ Slechts in enkele gevallen gaat het om schenkingen door de graaf. Het kapittel van Ste-Waudru te Mons en de priorij van Val-Notre-Dame van de kartuizerorde bij Valenciennes ontvingen de meeste oorkonden met 26 respectievelijk 19 charters.

Op de derde plaats volgen de stadsbesturen, maar binnen deze categorie zijn er grote verschillen. De voornaamste steden waren Valenciennes en Mons.¹⁵ Mons ontving maar liefst 65 oorkonden tegenover 21 voor Valenciennes. Ter vergelijking: Binche en Maubeuge ontvingen respectievelijk 5 en 2 oorkonden. De cijfers bevestigen dus de vooraanstaande plaats van Mons en Valenciennes.

¹⁴ Voor de bevestiging van bezit, zie o.a. een oorkonde van Willem I/III aan het kapittel van Ste.-Waudru (Mons): A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de Belgique*, deel 9, Bruxelles, 1896, p. 23 (11 september 1321). Voor een invulling van een vacante plaats in hetzelfde kapittel door graaf Jan: L. DEVILLERS, Notice, in: *HKCG*, 3e r. XII(1871), p. 403.

¹⁵ Zie M.-A. ARNOULD, *Les dénombrements de foyers dans le comté de Hainaut (XIVe – XVIe siècle)*, Bruxelles, 1956, p. 303-310. Een overzicht van de verdeling van de belasting onder de derde stand uit het begin van de 16e eeuw geeft een idee van de relatieve grootte van de Henegouwse steden: Mons betaalde 35,5% van het totale bedrag tegenover 12,4% voor de nummer twee, Ath (p. 304). Valenciennes komt in dit lijstje niet voor omdat deze stad haar bede apart betaalde (pp. 68, 209 en 303). Voor de band tussen Valenciennes en de Avesnes, zie: J.M. CAUCHIES, Valenciennes et les comtes de Hainaut (milieu XIIIe-milieu XVe siècle). Des relations politiques mouvementées, in: L. NYS en A. SALAMAGNE eds., *Valenciennes aux XIVe et XVe siècles. Art et Histoire*, Valenciennes, 1996, p. 67-88.

Eerder hebben we al gezegd dat de steden geld aan de graaf leenden. Maar in 1295, wanneer Jan van Avesnes een gewapende strijd voerde tegen Valenciennes, Maubeuge en enkele andere opstandige steden, kon het trouw gebleven Mons enkele fiscale privileges afdwingen.¹⁶ Het recht om bepaalde belastingen te innen werd meermaals aan bepaalde steden toegekend, Mons en Valenciennes voorop.¹⁷ Daarenboven stimuleerde graaf Willem de lakennijverheid te Mons (1310), Valenciennes (1312) en Ath (1328).¹⁸

Met 95 oorkonden volgen de mensen in grafelijke dienst als destinatarissen. Het gaat om grafelijke vertegenwoordigers als de baljuw van Henegouwen, de prévôts van Mons en Valenciennes, of de burggraaf van Ath.¹⁹ Maar onder hen waren ook meesters Jean Ventura de Florence, Jacques de Maubeuge en Henri de Jodoigne.²⁰ Aan hen gaf de graaf volmacht om erfenissen in zijn naam in ontvangst te nemen.²¹ Hij stelde hen aan als zijn vertegenwoordigers²² en verleende hen gunsten voor hun trouwe dienst.²³

¹⁶ A.É., Mons, *Archives anciennes de la ville de Mons*, nrs. 36-40 (25 en 26 augustus 1295).

¹⁷ Bv. A.D.N., Lille, B1199, nr. 7236 (6 maart 1338): Toelating aan de stad Valenciennes om een belasting van 9000 ponden par. aan haar burgers op te leggen.

¹⁸ ARCHIVES DE LA VILLE D'ATH, *Chartes*, nr. 4 (18 juni 1328); A.É., Mons, *Archives anciennes de la ville de Mons*, nr. 57. (26 juni 1310). M. DE WAHA, Bonnes villes, enceintes et pouvoir comtal en Hainaut aux XIVe et XVe siècles, in: J.M. DUVOSQUEL en A. DIERKENS eds., *Villes et campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Liège, 1991, p. 271 en 277. J.M. CAUCHIES, Valenciennes et les comtes de Hainaut, in: *Valenciennes aux XIVe et XVe siècles*, p.76.

¹⁹ Over deze grafelijke vertegenwoordigers, zie M. BRUWIER, Aux origines d'une institution: baillis et prévôts de Hainaut, du XIIe au XIVe siècle, in: *Standen en Landen III* (1952), p. 91-124 en P. CULLUS, Les officiers de justice des comtes de Hainaut avant Philippe le Bon, in: J.-M. CAUCHIES en J.-M. DUVOSQUEL eds., *Recueil d'études d'histoire hainuyère offertes à Maurice A. Arnould*, deel 2, Mons, 1983, p. 75-89.

²⁰ Zie voor de internationale carrière van de Brabander Henri de Jodoigne: F. VERCAUTEREN, Henri de Jodoigne, légiste, clerc et conseiller des princes, in: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 27 (1952), p. 451-503. Voor de lombard Jean Ventura de Florence: F. VERCAUTEREN, Maître Jean Ventura de Florence, un conseiller de Guillaume Ier de Hainaut (1308-1393), in: *Études d'histoire médiévale. Recueil d'articles du Professeur Vercauteren publiés par le Crédit Communal de Belgique*, Bruxelles, 1978, p.611-625 (eerder verschenen in *Economies et sociétés du Moyen Age. Mélanges offerts à Edouard Perroy*, Paris, 1972, p. 538-552).

²¹ Bv. E. GACHET, Un cartulaire, in: *HKCG* 2e r. IV (1852), p. 52: volmacht verleend aan Sandrin de Sierfontaines, prévôt van Maubeuge (26 maart 1306).

²² Bv. IDEM, p. 87-88: benoeming van meester Jean Hennièrre, Gauthier, heer van Bouzies en meester Jean de Florence tot grafelijke gezanten voor een onderhoud met de Franse koning (22 april 1308).

²³ Bv. IDEM, p. 56: graaf Willem I/III geeft meester Jean Hennièrre een leengoed als beloning voor zijn diensten (1 augustus 1306).

Tot slot handelen de 73 oorkonden gericht aan stedelingen en lombarden vooral over financiële kwesties.²⁴

De belangrijke positie van de adel als oorkonder, wordt bevestigd door de tweede plaats als destinataris. De graaf bevestigde hun bezit, gaf hun stukken grond, een bos of een huis in leen, vergrootte hun leengoed, gaf hen bepaalde rechten of renten en stelde enkelen van hen aan als gezanten. Bij hen is er een grote diversiteit waar te nemen: niet iedereen ontving evenveel oorkonden. Volgende personen hebben de meeste oorkonden ontvangen:

Nicolas, heer van Houdeng	7 + 1 (8) ²⁵
Jean Sausset, heer van Boussoit	2 + 3 (5)
Eustache, heer van Le Roeulx ²⁶	1 + 4 (5)
Gilles, heer van Berlaimont	2 + 3 (5)
Jean, heer van Montignies-St-Christophe	3 + 1 (4)
Gauthier, heer van Enghien	3
Arnould d'Enghien, heer van Blaton & Préaux	2
Baudouin, heer van Rouvroit	2
Som: 34 van de 119 oorkonden (= 29% van het totaal)	

Tabel 2: adellijke destinatarissen

2. HET TWEDE NETWERK: GRAFELIJKE VAZALLEN IN OORKONDEN

Het tweede netwerk wordt gevormd door de personen, steeds grafelijke vazallen “pour chou spécialement appielléit”²⁷, die volgens een oorkonde aanwezig waren bij de juridische handeling die in de oorkonde beschreven wordt (eerst als getuige van de *actio juridica*, daarna als rechter in het leenhof) en die soms samen met de oorkonder het document zegelen.

²⁴ Bv. A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 772: betalingsbelofte door graaf Willem II aan de lombard Bernard Royer (3 maart 1338).

²⁵ Het eerste cijfer geeft weer hoeveel maal deze persoon de enige destinataris was. Het tweede cijfer geeft aan hoeveel keer diezelfde persoon met iemand anders als destinataris genoemd wordt.

²⁶ Eustache, heer van Le Roeulx, behoorde tot de *pairs de Hainaut*. A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 569. Meer over de *pairs* is te vinden in M.-A. ARNOULD, *Pairs et bannerets du comté de Hainaut*, in: G. BAVAY e.a. eds., *Albums de Croÿ. 5: Comté de Hainaut. 2: généralités*, Bruxelles, 1987, p. 21-33. Ter vergelijking over de *pairs de St.-Pol*: J.F. NIEUS, *Un pouvoir comtal entre Flandre et France: Saint-Pol* (Bibliothèque du Moyen Age, 23), Bruxelles, 2005, p. 265-272 en IDEM, *Pairie et estage dans le comté de Saint-Pol au XIIIe siècle. Autour d'un texte publié par Charles du Cange*, in: *Revue du Nord* 81 (janvier-mars 1999), p. 21-42.

²⁷ A.D.N., Lille, 59H55, nr. 227: “La furent co[m]me no homme –”; A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 722: “en le p[re]sence & ou tiesmoing de nos ho[m]mes de fief ki pour chou especial[e]ment i furent appielléit –”

In eerste instantie worden zij in de dispositie van de oorkonde genoemd, maar wanneer vanaf 1323 oorkonden ondertekend worden door de materiële schrijver, worden naast de schrijver dikwijls ook de aanwezigen bij het vervaardigen van het *instrumentum* vermeld.²⁸ Om een voldoende uitgebreide, doch niet exhaustieve, lijst te verkrijgen, hebben we de namen die in deze lijstjes te vinden zijn evenals de namen die in de dispositie van de oorkonden genoemd worden, verzameld en in een overzicht opgenomen. In totaal gaat het om 625 naamsvermeldingen, voor 294 personen waarvan er 195 slechts één keer vermeld worden tegenover 99 meer dan één keer.²⁹

2.1 Wie zijn deze grafelijke vazallen?

Een analyse van de getuigenlijsten die voorkomen in de oorkonden uit het graafschap St.-Pol uit het midden van de twaalfde eeuw, maakte het J.F. Nieuw mogelijk om de sociaal-economische elite die geassocieerd werd met het grafelijke bestuur te bestuderen.³⁰ Een grondige analyse van de lijsten met vazallen uit ons corpus zoals J.F. Nieuw dat voor St.-Pol gedaan heeft, is hier niet mogelijk; wel zullen we de grote lijnen schetsen en de rol van deze vazallen duiden. Verder maken we een onderscheid tussen adellijke en niet-adellijke vazallen.

2.1.1 Adellijke vazallen

Het meest wordt Nicolas heer van Houdeng genoemd: 18 keer tussen 1289 en 1306. Laten we het lijstje van de meest voorkomende adellijke destinatarissen hernemen en aanvullen met het aantal keer dat ze vermeld worden:

<i>Naam</i>	<i>Tot.dest.</i>	<i>Vermeldingen</i>
Nicolas, heer van Houdeng	8	18
Jean Sausset, heer van Boussoit	5	10
Eustache, heer van Le Roeulx	5	4

²⁸ Bijvoorbeeld A.É., Mons, *Archives anciennes de la ville de Mons*, nr. 118: “Douco[m]mand mons[eigneur] le conte. P[re]sens maist[re] H[enri] de Joud[ongne], mons[eigneur] J[acques] de Maubeuge, le receveur de Haynn[au], & Bernard Royer. [Getek.] P[IERRE] DE SONGN[IES]” (grafelijke oorkonde gegeven te Valenciennes op 19 mei 1344).

²⁹ W. PREVENIER, *De oorkonden*, deel 1, p. 433 stelde dezelfde verhouding vast voor de getuigenlijsten uit de late 12de, begin 13de eeuw. Ook de curia van St.-Pol vertoonde een zelfde verhouding: J.F. NIEUW, *Un pouvoir comtal*, p. 361-368.

³⁰ J.F. NIEUW, *Un pouvoir comtal*, p. 265 en p. 357 e.v.

Gilles, heer van Berlaimont	5	5
Jean, heer van Montignies-St-Christophe	4	4
Gauthier, heer van Enghien	3	4
Arnould d'Enghien, heer v. Blaton & Préaux	2	3
Baudouin, heer van Rouvroit	2	1

Tabel 3: Adellijke destinatarissen genoemd in de oorkonden

Meteen valt op dat de rangorde van het aantal vermeldingen als destinataris wordt gerespecteerd. Is het toevallig dat juist deze edelen zo vaak terugkeren als destinataris en als aanwezige getuige? Wanneer we kijken naar de reden waarom ze een oorkonde van de graaf kregen, valt meteen op dat zij veelvuldig opdrachten kregen, vaak samen met andere edelen of grafelijke klerken. Zo werden op 13 februari 1306 Jean Sausset en meester Jean Hennièrè, waarschijnlijk een belangrijke grafelijke klerk, aangesteld tot gezanten van de graaf om naar de koning van Frankrijk te gaan.³¹ Nicolas van Houdeng kreeg op 25 juli 1303 en 15 juli 1304 de volmacht om een erfenis in naam van de graaf in ontvangst te nemen.³²

Maar zij waren niet de enige belangrijke getuigen. De aanwezigheid van Gérard, heer van Pottes, en Gauthier, heer van Bousies, is bijvoorbeeld respectievelijk 13 en 11 keer geattesteerd³³, de eerste tussen 1324 en 1335, de tweede tussen 1290 en 1312 en tussen 1330 en 1334. Blijkbaar kon het zijn dat men gedurende lange tijd niet opgeroepen werd.

Belangrijk om op te merken is dat de grafelijke vazallen niet alleen voorkomen als getuigen in oorkonden uitgegeven in naam van de graaf. Ook wanneer deze vazallen zich tot de graaf richten, bijvoorbeeld voor een verkoop, gebeurde dat in aanwezigheid van enkele andere vazallen. Het best komt dit tot uiting wanneer een vazal manschap deed aan de graaf, wat steeds in aanwezigheid van pairs gebeurde.³⁴

³¹ E. GACHET, Un cartulaire, in: *HKCG*, 2e r. IV (1852), p. 48-49.

³² L. DEVILLERS, Notice, in: *HKCG*, 3e r. XII (1871), p. 363 en p. 386.

³³ Verder kunnen we o.a. nog Fastré de Ligne (9 vermeldingen), Jean de Barbençon (8x), Rasse van Gavere, heer van Liedekerke en Breda (6x) en Ernoul de le Hamaide (6x) noemen. Zij behoorden tot de oudste adellijke families van Henegouwen, zie: L. GENICOT, *Études sur les principautés lotharingiennes*, Louvain, 1975, p. 41 noot 8 en M.-A. ARNOULD, Pairs et bannerets, in: *Albums de Croix* 5, p. 21-33. Ook vergeten we Godfried van Naast niet, die 5 keer vermeld wordt; over deze rijke en vooraanstaande man, zie: C. VAN COOLPUT-STORMS en A. VAN GALEN, Godefroid de Naste, seigneur et lecteur au XIVe siècle, in: *Revue du Nord* 89 (Janvier-Mars 2007), p. 7-25.

³⁴ F. DE REIFFENBERG, *Monuments*, deel 1, p. 456 (1297, Gauthier Sarrasin), p. 157-158 (1297, Hendrik, graaf van Salm); L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 94-95 (1321, Jacques de Maubeuge) e.a.

Aangezien 66% van de getuigen slechts één keer en 14% twee keer voorkomen, kunnen we vermoeden dat de formule volgens welke de vazallen speciaal werden opgeroepen om te komen getuigen, meer is dan wat holle woorden. Juist omdat deze getuigen zo weinig voorkomen, kunnen we ervan uitgaan dat zij niet dicht bij de graaf stonden.

2.1.2 Niet-adellijke vazallen

Onder de andere, niet-adellijke, vazallen van de graaf komen intussen vertrouwde grafelijke klerken voor: de meesters Henri de Jodoigne (15 keer), Jacques de Maubeuge³⁵ (13 keer) en Jean de Florence (8 keer).³⁶ Ook grafelijke vertegenwoordigers als Jean Bernier, prévôt van Valenciennes³⁷, Gilles li Ramonnier, prévôt van Mons en daarna van Valenciennes, en de verschillende baljuws van Henegouwen, worden regelmatig genoemd. In het geval van de prévôts waren ze niet alleen aanwezig wanneer een oorkonde in hun omschrijving werd geïnstrumenteerd, maar ook elders. Zo wordt Jean Bernier in 1333 en 1334 als getuige genoemd in oorkonden gegeven te Le Quesnoy.³⁸

2.2 De rol van de grafelijke vazallen in het grafelijke leenhof

Meestal wordt de rol van de getuigen niet gepreciseerd in oorkonden, en moeten we het doen met enkele namen van grafelijke vazallen die werden opgeroepen. Dit doet ten onrechte vermoeden dat zij een passieve rol hadden als aanwezige getuigen, zoals we hen tot nu toe hebben omschreven: enkele oorkonden³⁹ tonen aan dat zij na de juridische

³⁵ Jacques de Maubeuge had van de graaf een huis "*dite la Porte de la Rokette*", gelegen te Binche, in leen gekregen, zoals een oorkonde gedateerd 23 mei 1321 bewijst. A. WAUTERS, *Table chronologique*, deel 9, p. 14.

³⁶ Jean Ventura de Florence hield van de graaf het kasteel te Relenghes, nabij Cambrai, van de graaf in leen: F. VERCAUTEREN, Maître Jean Ventura de Florence, in: *Économies et sociétés médiévales*, p. 548.

³⁷ Jean Bernier werd, samen met een zoon en een kleinzoon, op 2 januari 1338 met enkele andere burgers uit Valenciennes door graaf Willem veroordeeld voor bestuurlijke wanpraktijken tot verbanning uit Henegouwen en confiscatie van bezittingen in Henegouwen. Op 5 januari 1338 sprak ook het stadsbestuur van Valenciennes de eeuwige ban uit de stad uit over Jean Bernier, zonder mogelijkheid tot beroep. L. DEVILLERS, *Cartulaire des comtes de Hainaut*, deel 1, p. 19-25 en p. 27.

³⁸ 1333: L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 333-335. Oorkonde van 17 november 1333 van de graaf Willem aan de graaf van Vlaanderen. 1334: IDEM, deel 3, p. 367-370. Oorkonde van 24 juni 1334 van graaf Willem aan Beatrix van Leuven.

³⁹ A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 101 (26 oktober 1281); F. DE REIFFENBERG, *Monuments*, deel 1, p. 447-451 (1295) en p. 472 (1301); L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 12-13 (1312), p. 371-375 (1334) en p. 384 (1334).

handeling actief optraden in een zitting van het grafelijke leenhof⁴⁰ om een oordeel te vellen of alles “*bien et à loy*” verlopen was.⁴¹ Volgens D. Heirbaut was dit oordeel een garantie voor de grafelijke vazal dat de procedure eerlijk verlopen was.⁴²

Nadat de juridische handeling voltooid was, bijvoorbeeld de verkoop van een bepaald goed aan de graaf in aanwezigheid van enkele grafelijke vazallen, werd één van hen door de graaf of diens plaatsvervanger opgeroepen om zijn oordeel te geven.⁴³ Nadien volgde het oordeel van de andere vazallen. Gezien de speciale eer die de eerst genoemde vazal krijgt, kunnen we veronderstellen dat zijn oordeel het belangrijkste was. In de oorkonde wordt hij immers genoemd als de vazal “*sour cui li jugem[en]s fu tournés*”.⁴⁴ Evenwel is er niet altijd sprake van een dergelijke vazal en dan worden alle vazallen gelijk behandeld.⁴⁵

Wanneer één oorkonde meerdere juridische handelingen beschrijft, bijvoorbeeld een overdracht van een goed (handeling 1) om het in leen terug te krijgen (handeling 2), werd na elke afzonderlijke handeling door het leenhof een oordeel geveld.⁴⁶

2.3 De rol van de grafelijke vazallen in de grafelijke raad⁴⁷

De vazallen die het meest zitting hadden in het leenhof, blijken ook diegenen te zijn die de graaf met raad bijstonden, waardoor zij invloed

⁴⁰ D. HEIRBAUT, *Flanders: A Pioneer of State-orientated Feudalism? Feudalism as an Instrument of Comital Power in Flanders during the High Middle Ages (1000-1300)*, in: A. MUSSON ed., *Expectations of Law in the Middle Ages*, Woodbridge, 2001, p. 30: “It [= grafelijke curia] could act as a feudal court, in which case only comital vassals could be members of it.” Ook grafelijke klerken konden dus, als grafelijk vazal, deel uitmaken van het grafelijke leenhof.

⁴¹ L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 384 (oorkonde van 9 september 1334; verkoop van een rente door de graaf).

⁴² D. HEIRBAUT, *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1305*, Brussel, 1997, p. 134.

⁴³ DE REIFFENBERG, *Monuments*, deel 1, p. 472: “Et adont li devantdit, conjura monsigneur Willaume de Biaussart, chevalier, homme monsigneur le conte, la present avec les autres, sour le foy qu’il devoit à monsigneur le conte, si comme maniere est ou pays et ou lieu.” (charter uit 1301).

⁴⁴ A.É., MONS, *Chartrier des comtes de Hainaut*, 101 (26 oktober 1281).

⁴⁵ L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 372: “Chou fait, li bailli de Haynnau dessus dis, nos devantrains, semonst et conjura les hommes monsg. le conte qui present y estoient, qu’il en desissent droit.”

⁴⁶ L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 12 e.v. (oorkonde uit 1312) en deel 3, p. 371 e.v. (oorkonde uit 1334).

⁴⁷ De raadsheren van Lodewijk II van Nevers, graaf van Vlaanderen (1322-1346) zijn uitgebreid bestudeerd door M. VANDERMAESEN in zijn doctoraatstudie *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de veertiende eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie*

konden uitoefenen op het grafelijke bestuur.⁴⁸ We kunnen hen identificeren als lid van de grafelijke raad doordat enkele documenten hen met zoveel woorden noemen. Tevens kunnen we ervan uitgaan dat de personen die vaak onderaan de plica genoemd worden, lid waren van de raad zoals een oorkonde gegeven te Valenciennes op 3 maart 1338 suggereert:

“Dou co[m]mant mons[igneur] le conte. P[re]sens mons[igneur] de Biaumont, mons[igneur] de Haverech & pluis[eurs] aut[re]s dou co[n]seil. SONGN[IES]”⁴⁹

Het eerste document met een duidelijke attestatie van leden van de grafelijke raad is uitgegeven door baron De Reiffenberg en dateert uit 1327. De oorkonde staat op naam van Godefroid, heer van Naast, die graaf Guillaume “en le presence de luy et de son conseil” geld leende.⁵⁰ De namen klinken bekend: de heer van Portes, meesters Jean Ventura de Florence, Henri de Jodoigne en Jacques de Maubeuge en Jean Bernier. Slechts één van hen is een edelman, de anderen zijn grafelijke klerken en een grafelijke vertegenwoordiger.

Het tweede document, uit 1337, is geen oorkonde stricto sensu, maar een document met “les responses q[ue] li c[on]sauls mons[igneur] de Haynn[au] a faites des requestes que Loys de Blois avoit faites à mons[igneur] de Haynn[au]”, bewaard in origineel in de Série B in de Archives départementales du Nord.⁵¹ Hier worden er meer leden van de raad genoemd:

“A ces responses faire furent dou conseil mons[igneur]: Ger[ard] dis Saussés d’Aisne, baill[iu]s de Haynn[au], li escolastres de Cambray, maistr[re]s Henris de Joudongne, mess[ires] Jak[es] de Malb[oege], mess[ires] Henris de Lidekerke, mess[ires] Will[aum]es le chambrelens, mess[ires] Symons li Bastars, mess[ires] Joieres de S[aint] Amand, maistr[re]s Jak[es] de le Loge, li abbés de Vicoigne, Jeh[an]s Bierniers, Jeh[an]s de Harchies, castell[ain]s d’Ath, Gilles li Ramon[n]eres,

van de Raad en van de Raadsberhen achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346), Brussel, 1999.

⁴⁸ H.J. SMIT, *De rekeningen der graven en gravinnen uit het Henegouwsche huis. Derde deel. Inleiding*, Utrecht, 1939, p. 79. J.W.J. BURGERS, De grafelijke raad in Holland in de dertiende eeuw. De evolutie van een centraal bestuursorgaan en de rol daarin van de grafelijke klerken, in: D.P. BLOK e.a. eds., *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag*, Amsterdam, 1998, p. 69.

⁴⁹ A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 772. Voor het belang van deze subscripties in het onderzoek naar de grafelijke raad, zie M. VANDERMAESEN, *De besluitvorming*, deel 1, p. 130-174.

⁵⁰ L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 170.

⁵¹ A.D.N., Lille, B1238, nr. 7161.

p[rou]vos de Mons, Aoustins li Taye, Coteriaus de Hour, Hum[m]aus de Marbais, Will[au]mes de Wargny & Mah[ieu]s de Mainsenc[ourur]. Fait à S[aint] Pol, le juesdy ap[ré]s Pasques l'an XXXVII"⁵²

Het derde document dat we vermelden, is een grafelijke oorkonde gegeven te Valenciennes op 4 maart 1338 aan Bernard Royer. Opnieuw zijn het grotendeels dezelfde namen die terugkomen:

“– nous fesimes conter à Bernard Royer, no foyable vallet, en no p[re]sence & p[ar] devant le sign[eur] de Biaumont, no oncle, l'abbét de Vicogne, le signeur de Haverech, le sign[eur] de Bouland, le sign[eur] de Go[m]megnies, maist[re] Henri de Joudogne, mons[igneur] Jacque de Mauboeghe, mons[igneur] Ernoul de Gavere & plu[s]ie[urs] autres de no conseil –
[*Subscriptie:*] Dou co[m]mant mons[igneur] le conte. A le relat[i]on des dessusdis. SONGN[IES]”.⁵³

Het is niet toevallig dat wie veel voorkomt als lid van het grafelijke leenhof, ook lid was van de grafelijke raad. Aangezien de raad nog geen vaste bezetting kende, vroeg de graaf volgens H.J. Smit en J.W.J. Burgers advies aan personen die in zijn omgeving verbleven: enkele belangrijke edelen en clerici, maar vooral klerken die een topfunctie bekleedden binnen de grafelijke kanselarij.⁵⁴ Uit het weerkeren van enkele namen, zoals Henri de Jodoigne, Jean Bernier of Jean de Harchies, blijkt dat de grafelijke raad uit een min of meer vaste kern bestond waaraan indien nodig mensen konden worden toegevoegd zoals bijvoorbeeld Arnout van Gavere. Het zou kunnen dat de graaf hen raadpleegde wanneer zij in de buurt van zijn residentie waren. Maar de personen die steeds weerkeren, als vazal in het grafelijke leenhof of als lid van de grafelijke raad, zullen wellicht voor een lange tijd aan het grafelijk hof verbleven hebben.⁵⁵

⁵² Men merke de aanwezigheid op van de Hollander “Will[au]mes le chambrelens”, ofwel Willem van Duvenvoorde, kamerheer van de graaf.

⁵³ A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 773. Voor de formule “a le relation de ...” zie: M. VANDERMAESEN, *De besluitvorming*, p. 145-146 en 167-164.

⁵⁴ H.J. SMIT, *De rekeningen*, deel 3 p. 220-224. J.W.J. BURGERS, *De grafelijke raad in Holland*, p. 104.

⁵⁵ M. VANDERMAESEN, *De besluitvorming*, p. 231, maakte eveneens een onderscheid tussen raadsheren “die min of meer toevallig aan het hof vertoefden (bvb. als leenman) en diegenen die ‘dagelijks’ de vorst in zijn regeertaak bijstonden”.

3. HET DERDE NETWERK: ZEGELAARS EN SUBSCRIPTORES

De klerken die we tot nog toe in de bronnen tegenkwamen, zoals Jacques de Maubeuge en Henri de Jodoigne, behoorden tot de top van de grafelijke kanselarij. Eerder zagen we hen reeds optreden als rechter in het grafelijke leenhof en zij speelden dus een actieve rol bij de *actio juridica*. Tevens zagen we hen zetelen in de grafelijke raad. Wat was hun rol bij het uitvaardigen van de grafelijke oorkonden?

Van Jacques de Maubeuge weten we dat hij *trésorier* was: hij bewaarde alle grafelijke documenten onder zich.⁵⁶ Uit het register uitgegeven door Gachet (gedateerd ca. 1305) blijkt dat hij in die hoedanigheid één van de personen was die de grafelijke oorkonden bezegelden.⁵⁷ Vanaf 1306 zegelde hij nog maar sporadisch, zoals blijkt uit een lijst met bezegelde stukken uit de periode februari 1343-juli 1344.⁵⁸ Uit dezelfde lijst blijkt dat Henri de Jodoigne de voornaamste zegelaar was.

In het register door Gachet uitgegeven worden nog anderen genoemd die in meer of minder mate oorkonden hebben bezegeld. Opvallend is de aanwezigheid drie *bannerets*: Jean de Montignies-Saint-Christophe, die elf keer genoemd wordt op een totaal van 83 bezegelde oorkonden (periode 1305-1308), en verder nog de heren van Bousies (drie keer) en Roisin (twee keer). De meeste oorkonden werden echter bezegeld door Jean Sausset, de heer van Bousoit en Nicolas, de heer van Houdeng, waarvan we eerder al gezien hebben dat zij de meeste oorkonden hebben ontvangen en het vaakst zetelden in het grafelijke leenhof. Een kleine 40 jaar later, in de lijst met bezegelde stukken, zijn er veel minder adellijke namen terug te vinden: de heer van Mastaing⁵⁹ en de heer van Havré, een *banneret*. Opvallende aanwezigen in deze lijst zijn de *prévôts* van Mons en Valenciennes, de *receveur de Hainaut* en vooral de Hollandse klerken Klaas Mirre en Klaas Stuc.⁶⁰

Vanaf 1338 verschijnt er op sommige oorkonden rechts onderaan op de plica een naam. Volgens H.J. Smit moeten we deze namen toeschrijven aan de zegelaars die door het ondertekenen van de oorkonde

⁵⁶ L. DEVILLERS, Notice, in: *HKCG*, 3e r. XII (1871), p. 406: Willem Clauward en Jan Keizer moesten na het overlijden van graaf Jan in 1304 de inhoud van de grafelijke koffer aan Jacques de Maubeuge, *trésorier*, overmaken.

⁵⁷ E. GACHET, Un cartulaire, in: *HKCG*, 2e r. IV (1852), p. 44-52. Zie over dit register ook M. BRUWIER, Études sur les cartulaires de Hainaut, in: *HKCG* 115 (1950), p. 185 en 187-188.

⁵⁸ A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 847.

⁵⁹ Mastaing is een *pairie de Valenciennes*, zie noot 26.

⁶⁰ Zie voor deze Hollandse klerken TH. VAN RIEMSDIJK, *De tresorie* en H.J. SMIT, *De rekeningen*, deel 3.

duidelijk wilden maken dat zij de verantwoordelijkheid droegen.⁶¹ Wie zijn de personen die in deze tweede subscriptie genoemd worden?⁶²

Naam	Aantal	subscripties
Bernard Royer	8	(1339, 1341, 1343 en 1344)
Floris van Haemstede	7	(1340)
Arnout van Gavere	4	(1338 en 1339)
Jacques de Maubeuge	2	(1338 en 1345)
Raas van Liedekerke	2	(1340)
Diederik van Matenesse	1	(1342)
Henri de Jodoigne	1	(1344)

Tabel 4: personen genoemd in de tweede subscriptie

Van deze namen komen alleen Jacques de Maubeuge, Diederik van Matenesse en Henri de Jodoigne voor in de lijst met bezegelde stukken. Echter, Raas van Liedekerke en Arnout van Gavere waren reeds gestorven toen deze lijst werd opgemaakt.⁶³ Kunnen we met H.J. Smit veronderstellen dat de personen die in de tweede subscriptie genoemd worden, de zegelaars zijn van de oorkonden waarop hun namen staan? De meest voorkomende *subscriptor* is de lombard Bernard Royer, met acht attestaties tussen 1339 en 1344. Als geldschietter richtte hij in 1337, samen met enkele familieleden, een schrijven tot de graaf. Omgekeerd ontving hij in 1328 een oorkonde van de graaf, gericht aan hem en zijn broers, en in 1338 ontving hij twee oorkonden alleen aan hem gericht. Daarnaast was Bernard Royer ook lid van het leenhof als grafelijke vazal. Zijn aanwezigheid is negen keer geattesteerd, reeds vanaf 1332.⁶⁴ In de lijst met bezegelde oorkonden uit 1343-1344 wordt hij niet genoemd. Omgekeerd komt in de lijst Henri de Jodoigne veel meer voor als zegelaar dan zijn ene subscriptie op een oorkonde uit 1344 laat vermoeden (indien we de hypothese van H.J. Smit zouden

⁶¹ H.J. SMIT, *De rekeningen*, deel 3, p.60-82 en 114-116.

⁶² Reeds eerder ondertekende de sriptor Pierre de Soignies op systematische wijze de door hem gemundeerde oorkonden. Eerste ondertekening door hem op een oorkonde van 5 mei 1323 (A.D.N., Lille, 62 H 2, nr. 30), contra H.J. SMIT, *De rekeningen*, deel 3, p. 82, volgens dewelke in Henegouwen de eerste subscriptie pas voorkwam in 1327.

⁶³ Arnout van Gavere-Herimees stierf in 1340 en Raas van Liedekerke, de broer van de heer van Liedekerke en Breda, voor 16 januari 1343: H.J. SMIT, *De rekeningen*, deel 3, p. 104-105.

⁶⁴ L. DEVILLERS, *Monuments*, deel 3, p. 288-291 (04.12.1332), p. 318-321 (12.06.1333), p. 324-326 (1333), p. 367-370 (24.06.1334), p. 370-371 (20.07.1334) en p. 418-420 (18.07.1335), A.D.N., Lille, B1200, nr. 7317 (23.07.1339), A.É., Mons, , nr. 828 (20.03.1343), A.É., Mons, *Chartrier des comtes de Hainaut*, nr. 828 (20.03.1343), A.É., Mons, *Archives anciennes de la ville de Mons*, nr. 118 (19.05.1344)

volgen). Het lijkt er dan ook op dat we enige reserves tegenover de hypothese van Smit moeten plaatsen en de rol van deze *subscriptores* voorlopig open moeten laten.

CONCLUSIE

Welke Henegouwers stonden het dichtst bij de graven van Henegouwen, Holland en Zeeland in de periode 1280-1345? Door middel van de oorkonden die in deze periode zijn uitgevaardigd door en voor de graaf, hebben we drie netwerken onderzocht waarbij de graaf als spil optrad: dat van de oorkonders en destinatarissen, dat van de grafelijke vazallen die in de oorkonde genoemd worden, en dat van de zegelaars en subscriptores.

Het meest op de voorgrond treden de edelen en grafelijke klerken. Zij ontvingen de meeste oorkonden van de graaf, samen met de grote abdijen en kapittels. Het was de adel die zich het meest tot de graaf heeft gericht. Binnen deze groepen hebben we een grote verscheidenheid kunnen opmerken. Maar terwijl binnen de clerus het kapittel van Ste-Waudru en de priorij van Val-Notre-Dame de meeste oorkonden uitvaardigden en ontvingen, valt op dat zich dat niet vertaald heeft in een invloedrijke positie in het grafelijk bestuur. In tegenstelling tot de abt van Vicoigne, komen hun oversten nooit voor als raadslid; de edellieden en de klerken des te meer. De edelen die de meeste oorkonden ontvingen, vaak om een opdracht voor de graaf te vervullen, bleken ook de edelen te zijn die prominent voorkomen als lid van het leenhof, al werkt dit verband niet in twee richtingen. Zo waren er ook andere edelen die prominent zetelden in het grafelijk leenhof. Eén van hen, Arnout van Gavere, kwamen we ook tegen als ondertekenaar van oorkonden. Omgekeerd bleek dat de toplui van die kanselarij, enkele gestudeerde clerici, geregeld opdrachten vervulden voor de graaf en hem met raad bijstonden.

Maar ook hebben we kunnen zien hoe minder belangrijke grafelijke vazallen toch betrokken waren bij het grafelijk bestuur door een onderdeel te vullen in het grafelijk leenhof, waarvoor zij éénmalig door de graaf werden opgeroepen.

De steden tenslotte, speelden een secundaire rol. Zij, met name Mons, stonden wel borg voor de leningen die de graaf aanging. Omgekeerd kregen ze vaak het recht om bepaalde belastingen te innen en de graaf steunde actief de lakenindustrie.

In de drie door ons beschreven netwerken speelde de adel een grote rol. Jean Sausset, heer van Boussoit en Nicolas, heer van Houdeng ontvingen de meeste oorkonden, zetelden vaak in het grafelijke leenhof en

bezegelden tussen 1305 en 1308 de meeste grafelijke oorkonden. Een grondige prosopografische studie van de adel, zoals reeds door M.-A. Arnould werd aanbevolen in 1987, zou dan ook welkom zijn om een beter inzicht te krijgen, o.m. in de onderlinge verhoudingen.